

ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช

พ.ศ. 2456 – 2521*

ธัญพงศ์ สารรัตน์ และ วรพจน์ วิเศษศิริ**

ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ เมื่อบ่ายวันศุกร์ที่ 4 มกราคม พ.ศ.2521 ท่ามกลางผู้คนจำนวนมากที่อาลัยการจากไปครั้งนี้ มีนักวิชาการทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศทั่วโลกที่ไว้อาลัยให้การสูญเสียเพื่อนร่วมงาน ผู้อุปถัมภ์ และมิตรที่แสนดี นักวิชาการมากมายจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ซึ่งมาทำงานในประเทศไทย ได้รับคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ ความช่วยเหลือ และการต้อนรับขับสู้จากอาจารย์ตลอดมา คณาจารย์และผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยจะระลึกถึงความรอบรู้และความเอื้อเฟื้อของท่านที่มีต่อพวกเขาเสมอ

ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2456 ที่อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ในบ้านที่ตั้งอยู่ริมคลองระพีพัฒน์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอหนองแค (หลังเก่า) และสถานีตำรวจ เมื่อเข้าสู่วัยทำงานอาจารย์ได้ย้ายถิ่นฐานมาพำนักที่กรุงเทพมหานคร และในเวลาต่อมาได้ย้ายถิ่นพำนักอีกหลายครั้งจากบ้านเช่าหลังถนนนเรศ บ้านตรอกพิบูล สาทรใต้ บ้านขจรสุข ทุ่งมหาเมฆ สู่บ้านร่มเย็น ลาดพร้าว ซึ่งเป็นที่ทำงานและที่พำนักของอาจารย์ตราบจนวาระสุดท้ายแห่งชีวิต

* บันทึกเกี่ยวกับการแนะนำศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช โดยสังเขปนี้ ปรับปรุงจากบทนิพนธ์การเชิดชูเกียรติบรมครูแห่งประวัติศาสตร์ไทย "ชีวิตขจรไกล" : ชีวิตและงานของศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ในการจัดงาน เสวนาวิชาการประวัติศาสตร์ เนื่องในวาระ 100 ปี ชาตกาล ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช วันเสาร์ที่ 19 ตุลาคม พุทธศักราช 2556 งานเขียนสั้นๆ เพียงไม่กี่หน้านี้เป็นบันทึกของลูกศิษย์ทางปัญญาตัวเล็กๆ เพียงไม่กี่คนที่แสดงความรำลึกในพระคุณของบรมครูแห่งประวัติศาสตร์ไทย อย่างไรก็ตามบันทึกสั้นๆ ชิ้นนี้คงจะเป็นเพียงความพยายามเบื้องต้นของผู้เขียนในการศึกษาภาพลักษณ์เชิงประวัติศาสตร์ของผู้ประกอบการมติในเชิงวิชาการท่านนี้ในบางแง่มุมเท่านั้น

** นิลิตปริญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในสมัยที่ท่านยังมีชีวิตได้รับการยกย่องว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ไทยชั้นนำคนหนึ่งของเมืองไทย ลักษณะงานทางวิชาการอันโดดเด่นของท่านสามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะกว้างๆ คือ การเป็นนักอนุรักษ์และรวบรวมเอกสารประวัติศาสตร์ การเป็นนักวิเคราะห์วิจารณ์วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทจารึก และการเป็นนักเขียนประวัติศาสตร์สกุล “ตำนาน”

หากมองพัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย นักประวัติศาสตร์สกุล “ตำนาน” นับว่ามีบทบาทไม่น้อยต่อการสร้างภาพประวัติศาสตร์ไทยในยุคต้นๆ บุคคลที่เด่นและดูเหมือนจะเป็นผู้นำของสกุลความคิดนี้ได้แก่ สมเด็จพระยามังรายราชานุภาพ ท่านผู้นี้ได้รับยกย่องให้เป็นบิดาทางประวัติศาสตร์ของไทย ลักษณะเด่นของงานสกุลนี้คือ ในงานเขียนประวัติศาสตร์จะเน้นการใช้หลักฐานท้องถิ่นโดยเฉพาะตำนานพงศาวดารเป็นหลักและใช้เอกสารแวดล้อมอื่นเป็นตัวตรวจสอบ ซึ่งงานเขียนลักษณะดังกล่าวนี้เป็นงานเขียนที่ถูกตั้งข้อสังเกตอย่างมากมาจากนักวิชาการในยุคต่อมา

อาจกล่าวได้ว่า ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ได้เรียบเรียงงานประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ตามแนวทางที่สมเด็จพระยามังรายราชานุภาพได้ทรงวางรากฐานเอาไว้ ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ดีในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยในเวลาต่อมา จนมีคำกล่าวที่ว่า “นักประวัติศาสตร์สกุลนี้ (หมายถึงสกุลดำรงราชานุภาพ – ผู้เขียน) ที่ดำเนินการตามวิธีของสมเด็จพระยามังรายราชานุภาพ อย่างมีประสิทธิภาพที่เด่นที่สุดคือ ขจร สุขพานิช”

อย่างไรก็ตาม สำหรับในแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ ความเป็นผู้คงแก่เรียน การแสวงหาความรู้อยู่เสมอ การให้การสนับสนุนส่งเสริมกิจการต่างๆ ของภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เช่น โครงการจัดพิมพ์ตำราและเอกสารประวัติศาสตร์บางส่วนที่ผ่านการชำระ ปรึวรรต ตรวจสอบ และเรียบเรียงใหม่ ซึ่งมีผลงานเป็นรูปธรรมในเวลาต่อมา เช่น *มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย (2521)* และ *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182 (2523)* เป็นต้น การออกวารสารประวัติศาสตร์ฉบับปฐมฤกษ์ การบริจาคทุนทรัพย์เพื่อจัดซื้อหนังสือเข้าห้องสมุดของภาควิชา และการจัดหาเครื่องพิมพ์ดีดและมอบทุนอุดหนุนสำหรับนิสิตของภาควิชาเพื่อจัดพิมพ์ปริญญานิพนธ์ เป็นต้น รวมถึงประสบการณ์ของท่านในฐานะนักวิชาการและผู้ประกอบการที่ได้สร้างประโยชน์ให้กับประเทศชาติ โดยเฉพาะการที่ท่านเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี

ความปรารถนาดีและการต้อนรับขับสู้ของศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช คือสิ่งที่พวกเขาเหล่านี้จะระลึกถึงเหนือสิ่งอื่นใด งานเขียนส่วนใหญ่ของท่านสามารถหาได้ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่นบทความเรื่อง “สอบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ”

ชี้ให้เห็นว่า พระราชพงศาวดารไทยกำหนดปีรัชกาลของพระเอกาทศรถผิดไปถึง 10 ปี ทั้งนี้ ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร อาศัยการตรวจสอบจากเอกสารประวัติศาสตร์ของฮอลันดา หรือการพิสูจน์ว่า พระยาละแวกไม่ได้ถูกปลงกรรมในบทความเรื่อง “พระยาละแวกไม่ได้ถูกปลงกรรม” การศึกษาด้วยการตั้งปัญหาเพื่อแสวงหาคำตอบดังเช่นเรื่อง “เมืองต่างๆ ใน “สมัยโยธยา” ท่านได้ตั้งประเด็นปัญหาเบื้องต้นเกี่ยวกับเชื้อสายของพระเจ้าอู่ทอง บทบาทของเจ้าเมืองลพบุรีและสุพรรณบุรีในสมัยโยธยา ตลอดจนความคล้ายคลึงระหว่างพระพุทธรูปแบบอู่ทองและลพบุรี เป็นต้น ขณะเดียวกัน ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร ก็ให้ความสำคัญกับเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์อันเป็นแหล่งที่มาของข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ดังกรณีการค้นพบ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม และงานเขียนสำคัญชิ้นสุดท้ายคือ “ราชวงศ์ศรีธรรมโคกราช” เป็นการเสนอเรื่องราวของศรีธรรมโคกราชว่าเป็นราชวงศ์แรกของไทย โดยอาศัยหลักฐานจากจารึกท้องถิ่นเป็นหลักในการตีความ

หนึ่งในงานเขียนที่ทรงอิทธิพลที่สุดของท่านอาจจะเพิ่มขึ้นที่มีชื่อว่า *ฐานันดรไพร่* นับเป็นงานบุกเบิกที่สำคัญเกี่ยวกับไพร่หรือสามัญชน ท่านใช้เวลาศึกษากว่า 15 ปี โดยกล่าวถึงความเป็นมาของไพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 1884 จนถึงวาระสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. 2459 และแน่นอนว่า ได้มีการกำหนดวิธีในการมองระบบโครงสร้างของสังคมไทยในอดีตเปรียบเทียบกับสังคมของยุโรป ซึ่งข้อค้นพบของท่านนั้นเรียบง่าย และอย่างที่ท่านเขียนไว้ โดยกล่าวถึง “ไพร่” ในสังคมไทยโบราณที่ท่านชี้ให้เห็นว่า แตกต่างไปจากคำว่า “serf” ในสังคม “feudalism” ของยุโรป กล่าวคือ ถ้าเทียบกันแล้วไพร่ไทยมีความเป็นอิสระมากกว่า serf ของยุโรป และมองว่า คักตินาเป็นเรื่องของการกำหนดตำแหน่ง สิทธิ และหน้าที่ มิใช่เป็นเรื่องของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน อย่างไรก็ตาม ผลงานชิ้นนี้ถือได้ว่าเป็นงานทางประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์นำมาอ้างอิงเสมอ เมื่อต้องการศึกษาเกี่ยวกับระบบสังคมไทยโบราณ สังคมคักตินา หรือระบบไพร่ที่สะท้อนให้เห็นว่าไพร่หรือสามัญชน ซึ่งกว่าจะมีชีวิตดังปัจจุบันได้ ต้องผ่านความยากลำบากมาอย่างไรบ้าง งานเขียนเรื่องนี้จึงได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่หลายครั้งในระยะเวลาต่อมา

หนังสือรวมบทความคัดสรรทั้ง 2 เล่ม ได้รับการตีพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ศ. 2521 หากเรากวาดตาอ่านหนังสือทั้ง 2 เล่มนี้ อย่างรวดเร็วตลอดทั้งเล่ม จะพบว่าศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ให้ความสนใจเกี่ยวกับประเด็นปัญหาในประวัติศาสตร์ไทยหลายด้าน ตัวอย่างเช่น “ถิ่นกำเนิดและแนวอพยพของเผ่าไทย” และ “ถิ่นกำเนิดในประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย” ซึ่งเป็นงานเขียนที่สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกชาตินิยมของท่าน ในอันที่จะตอบคำถามให้ได้ว่าคนไทยมาจากไหน มีเทือกเขาเหล่ากอมาอย่างไร และการอธิบายข้อเสนอมใหม่ ๆ ที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในวงวิชาการประวัติศาสตร์ทั้งในลักษณะตอบโต้และเห็นตาม เช่น การเสนอความเห็นเรื่อง “ไพร่ฟ้าข้าไท” โดยเฉพาะคำว่า “ไท” ว่ามีความหมายว่า “ทาส” โดยอ้างคำของยอร์ช เซเดส์ เป็นต้น

หนังสือหายาก มีอายุเก่าแก่สูงด้วยคุณค่าและราคา มีจำนวนมากมายมหาศาลถูกบรรจุใส่ลังกระดาษหลายสิบลังที่ทำความสะอาดและปิดผนึกอย่างดี เพื่อเคลื่อนย้ายออกจากห้องสมุดส่วนตัวที่บ้านร่มเย็นโดยส่งมอบให้เป็น “มรดกจากพินัยกรรม” แก่สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ในฐานะ “ทายาททางปัญญา” ของท่าน เมื่อประมาณ 30 กว่าปีที่แล้ว ปัจจุบันหนังสือเหล่านี้ได้รับการดูแลรักษาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑ์ “ห้องขจร สุขพานิช” ซึ่งสะท้อนถึงความเป็นนักอนุรักษ์และนักรวบรวมของท่าน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา อันเป็นบทบาทหนึ่งของความเป็น “ครู” มาครึ่งค่อนชีวิตที่รักการสอนและมีความใฝ่รู้ตลอดเวลา ห้องอนุสรณ์นี้จึงเปรียบเสมือนเป็น “ซุ้มทอง” แห่งความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทยที่พร้อมจะเปิดให้ใช้และสามารถที่จะไป “ขุดทอง” ได้ตลอดเวลาเฉกเมื่อครั้งที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ เพราะหนังสือเหล่านี้เสมือนเป็นสิ่งแทนตัวของท่าน และหนึ่งในความบากบั่นครั้งสุดท้ายของศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช คือ การจัดตั้งห้องสมุดของภาควิชาประวัติศาสตร์ และการรวบรวมทุนเพื่อจัดซื้อหนังสือเข้าห้องสมุดสำหรับนิสิต ซึ่งท่านใช้เวลาเกือบทุกวันยามว่างจากการสอนไปเดินตามร้านหนังสือ เพื่อเลือกซื้อและแนะนำสั่งซื้อหนังสือที่จำเป็นเข้าห้องสมุดฯ จะเห็นได้ว่าหนังสือวิชาการเหล่านี้เปรียบเสมือน “ลมหายใจและชีวิตของท่าน” นั่นเอง

เมื่อราวกว่า 10 ปีที่ผ่านมา ผลงานชิ้นสำคัญของท่านคือ ฐานันดรไพร่ ได้ถูกตีพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหลังจากการพิมพ์ครั้งล่าสุดเมื่อ พ.ศ. 2525 รวมถึงผลงานรวมบทความคัดสรรที่เป็นความรู้ใหม่อื่นๆ ได้แก่ “ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยก่อนตั้งกรุงสุโขทัย” “ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย” “อยุธยาคดี” และ “อยุธยาราชธานี” ถึงแม้ว่าหนังสือชุดดังกล่าวได้ถูกตีพิมพ์ครั้งล่าสุดเมื่อทศวรรษก่อนหน้านี้ แต่ทุกวันนี้ก็ยังคงเหมาะสมที่จะเป็นอนุสรณ์ถึงชายผู้เป็นครูบุการที่ใจดีผู้หนึ่ง ซึ่งจะได้รับความเคารพนับถือและระลึกนึกถึงด้วยความรักใคร่จากผู้คนมากมายทั่วโลก

บันทึกท้ายเรื่อง

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ธีัญธรณ์/กนลา สุขพานิช-ขันทปราบ บุตรีของศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ที่ให้ข้อมูลสัมภาษณ์เกี่ยวกับเกร็ดอัตชีวประวัติบางประการของคุณพ่อท่านเพื่อจัดทำบทนิทรรศการฯ จนสามารถตีพิมพ์ได้บางส่วนออกมาเพื่อปรับปรุงเป็นงานเขียนสั้นๆ ขึ้นนี้ได้ และขอขอบพระคุณบรรณารักษ์ประจำสำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้ช่วยกรุณาติดตามหางานเขียนของศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช จากห้อง ขจร สุขพานิช มาให้ ขอบพระคุณ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาวิตรี พิสูจน์พงศ์ และ อาจารย์ ดร. อิกานต์ ศรีนารา แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่เปิดโอกาสให้ศิษย์ได้เสนองานเขียนเปิดเล่มสั้นๆ (อย่างไม่เป็นทางการ) ขึ้นนี้ เพื่อมอบเป็นมุกตลกสักการะเนื่องในวาระ 100 ปี ชาตกาล ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช พุทธศักราช 2556 เพราะหนังสือทุกเล่มและบุคคลเหล่านี้ งานชิ้นนี้จึงสำเร็จลงได้***

*** พุทธศักราช 2556 เป็นปีครบ 100 ปี ชาตกาล ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช หรือ “อาจารย์ขจร” ของลูกศิษย์ลูกหาในแวดวงการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ในปีนี้ทางภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ร่วมกับสมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้จัดงานเสวนาวิชาการประวัติศาสตร์เนื่องในโอกาส 100 ปี ชาตกาล ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช เพื่อรำลึกและบูชาพระคุณครูผู้เป็น “ปูชนียบุคคล” ของภาควิชาฯ ในราวกลางเดือนตุลาคมนี้ นอกจากนี้ ยังมีการจัดพิมพ์วารสารประวัติศาสตร์ ฉบับพิเศษ 100 ปี ชาตกาล ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช เพื่อเผยแพร่อีกด้วย